

**Agjencia Kombëtare e Arsimit, Formimit Profesional dhe Kualifikimeve
Sektori i Skeletkurrikulave dhe Standardeve të Trajnimit të Mësuesve**

MATERIAL MËSIMOR

Në mbështetje të mësuesve të drejtimit mësimor

BUJQËSI

Niveli III

NR. 5

Ky material mësimor i referohet:

- **Lëndës profesionale: “Drejtim fermash bujqësore”, kl.13 (L-17-286-15)**

Përgatiti:

Zoje Kryekurtri

Tiranë, 2017

Tema 1: Aspekte kryesore të drejtimit të fermave bujqësore

Fermë është njësi ekonomike bazë në bujqësi dhe në veprimtaritë ekonomike që lidhen të. Ferma është një sipërfaqe toke apo veprimtari që kryesisht i kushtohet prodhimit dhe menaxhimit të ushqimit ose prodhimit blegtoral. Për të realizuar procesin e prodhimit fermerët kanë nevojë për burime prodhuese si tokë, ujë, mjete dhe makineri. Burimet prodhuese, të njohura si faktorë prodhimi grupohen në katër kategori kryesore.

- burime natyrore
- burime njerëzore
- kapitali
- drejtimi ose sipërmarrja

Bazuar në klasifikimin e faktorëve të prodhimit bujqësor dhe marrëdhënieve midis tyre arrihet në përfundim se *ferma bujqësore është “uniteti objektiv” i ndërtuar nga një tërësi faktorësh prodhues që gjenden në një vend dhe në një kohë të caktuar dhe “uniteti subjektiv” i dëshirës sipërmarrëse për arritjen e objektivave të përcaktuara.*

Klasifikimi i fermave bëhet bazuar në madhësinë, drejtimin e prodhimit, pronësia mbi tokën. Zhvillimi i fermave bujqësore ka ecur paralelisht me fazat e zhvillimit shoqëror dhe ekonomik të vendit ku njësi kryesore e prodhimit në bujqësi është ferma familjare. Në këtë proces zhvillimi, fermat kanë kaluar nëpër tri faza zhvillimi:

- **Fermat e vetëmbajtjes** janë faza fillestare e zhvillimit të bujqësisë.
- **Fermat e kombinuara** janë një fazë më e zhvilluar se fermat e vetëmbajtjes.
- **Fermat familjare tregtare ose fermat e specializuara** janë faza më e përparuar e zhvillimit të bujqësisë. Ato janë rezultat i drejtëpërdrejtë i rritjes së standardit të jetesës, rritjes së progresit biologjik e agroteknik dhe zgjerimit të tregjeve kombëtare dhe ndërkombëtare. Ato varen nga dy inpute kryesore **kapitali dhe teknologjia.**

Objektivat e biznesit janë deklarata të rezultateve specifike që një fermer kërkon të arrijë. Organizimi dhe koordinimi i veprimtarive të një biznesi duhet të jenë të tillë që të mundësojnë përmbushjen e objektivave të përcaktuara. Pikësepari, çdo fermer duhet të caktojë objektivat e biznesit. Kur vendosin objektivat e biznesit duhet të sigurohen se ata janë të mbështetur në kriteret **Specifike, Matshëm, Arritshëm, Real, Të** përcaktuar në kohë.

Objektivat janë afatshkurtër, afatmesëm dhe afatgjatë.

Dy janë hapat më të rëndësishëm kur caktohen objektivat **identifikimi i objektivave më të rëndësishëm; caktimi i prioritetit ose i radhës së realizimit të tyre.**

Maksimizimi i fitimit konsiderohet si objektiv për të gjithë pronarët e bizneseve, veçanërisht në ekonomi. Procesi i caktimit të prioritetit ose radhës së realizimit të objektivave është mjaft i rëndësishëm. Çdo objektiv mund të renditet i pari në listën e objektivave në varësi të kohës dhe të rrethanave që paraqiten. Prioriteti mund të ndryshojë me ndryshimin e moshës, gjendjes financiare, gjendjes familjare dhe faktorëve të tjerë. Është e rëndësishme të theksojmë se fitimi luan një rol të drejtëpërdrejtë ose të tërthortë në realizimin e disa objektivave të tjerë. Fitimi ose humbja e një femeri nga operacionet e biznesit të tij gjatë një viti, është rezultat i veprimit të faktorëve të ndryshëm jashtë kontrollit të fermerit dhe nën kontrollin e fermerit.

Faktorët jashtë kontrollit të fermerit ndikojnë në ndryshueshmërinë e fitimit nga një vit në tjetrin.

Faktorët nën kontrollin e fermerit bëjnë që një fermer të ketë kosto më të ulët dhe fitim më të lartë se një tjetër, në të njëjtat kushte dhe në të njëjtin vit janë faktorët fizikë dhe faktorët ekonomikë.

Procesi i marrjes së vendimeve është një proces i vazhdueshëm, për shkak të ndryshimeve të vazhdueshme që ndodhin në ekonomi në tërësi dhe në një biznes individual në veçanti. Ndryshimet thelbësore me të cilat ballafaqohet drejtuesi i fermës janë *ndryshimi në çmime; ndryshimet e motit dhe sëmundjeve; përdorimi i metodave të reja në prodhim ose ndryshimet teknologjike; ndryshimet në njerëzit dhe institucionet me të cilat fermeri ka lidhje.*

Parimet kryesore të drejtimit të fermave janë:

- Njohja e tendencës së çmimeve.
- Zgjedhja e aktiviteteve bujqësore
- Caktimi i strukturës së aktiviteteve bujqësore
- Metodot drejtuese për rritjen e efektivitetit të prodhimit
- Blerja e faktorëve dhe pajisjeve
- Tregtimi i produkteve bujqësore
- Financimi i biznesit bujqësor
- Menaxhimi i kapitalit dhe i të ardhurave
- Prodhimi për konsum familjar

Ekzistojnë tre lloje problemesh që duhet të zgjidhë një drejtues ferme:

- Sa të prodhojë
- Si të prodhojë
- Çfarë të prodhojë

Drejtuesi duhet të zgjedhë midis shumë alternativave kombinimin që do të maksimizojë fitimin. Çdo problem prodhimi me të cilin ballafaqohet një drejtues lidhet me një nga pyetjet e mësipërme.

Zgjidhja e problemeve të mësipërme drejtuese realizohet duke përdorur metoda të ndryshme.

- Metoda tradicionale
- Metoda teknike
- Metoda ekonomike

Procesi i vendimarrjes kalon në disa hapa të rëndësishëm:

- Identifikimi dhe përcaktimi i problemit.
- Mbledhja e të dhënave dhe informacionit;
- Identifikimi dhe analiza e disa alternativave.
- Marrja e vendimit.
- Zbatimi i vendimit.
- Mbikëqyrja dhe vlerësimi i rezultateve.
- Pranimi i përgjegjësisë.

Vendimet e marra nga drejtuesit e fermave mund të klasifikohen në disa mënyra.

- Vendimet organizative
- Vendime operative
- Vendimet strategjike
- Vendime taktike

Prodhimi bujqësor shoqërohet nga risku dhe nga pasiguria. Ekzistojnë disa burime të riskut dhe të pasigurisë të cilët mund të klasifikohen në disa mënyra. Një klasifikim i përgjithshëm i burimeve të riskut është si më poshtë:

- risku i prodhimit
- risku i tregut

- risku financiar

Marrja e vendimeve në kushtet e rrishtit dhe pasigurisë nuk është e pamundur por është e vështirë. Drejtimi i fermës me risk dhe pasiguri është një tjetër detyrë e drejtuesit të fermës bujqësore. Rrishtu është një faktor, që duhet të marrë parasysh pothuajse në çdo vendim të drejtuesit të fermës. Funkcionet kryesore të drejtimit të fermave janë planifikimi, zbatimi, kontrolli. Realizimi i funksioneve të drejtimit të fermës lidhet ngushtë me njohjen në mënyrë analitike të fushave të veprimit të tij.

Tema 2: Parimet ekonomike të drejtimit të fermave bujqësore

Ekonomistët dhe drejtuesit janë të interesuar të dinë se çfarë ndryshimesh do të ketë nga një ndryshim i një ose më shumë faktorëve që janë nën kontrollin e tij. **Marxhinalizimi** tregon ndryshimet në rritje ose rënie që ndodhin në kufijtë e sasive ose vlerave. Për të llogaritur një ndryshim marxhinal është e nevojshme të gjejmë diferencën ndërmet vlerës së re dhe vlerës fillestare. Vlera e re del nga ndryshimi i faktorit të kontrollueshëm. Lidhjet midis sasisë së një faktori të ndryshueshëm të përdorur dhe prodhimit mund të marrim tri forma të përgjithshme:

- konstant
- në rritje
- në rënie

Dy treguesit kryesorë të prodhimit janë:

Prodhimi fizik mesatar që tregon sasinë mesatare të prodhimit për çdo njësi faktori të ndryshueshëm, në çdo nivel të përdorimit të tij.

Prodhimi fizik marxhinal që llogaritet duke vënë në raport ndryshimin e prodhimit fizik total me ndryshimin e sasisë së faktorit të përdorur:

Raportet dhe cilësia e faktorëve të përdorur për të prodhuar produkte bujqësore quhet teknologji e prodhimit bujqësor.

Konceptet e kostos në ekonomi:

Kostot fikse totale janë ato elementë të kostos që lidhen me përdorimin e burimeve prodhuese ose pasurive të pandryshueshme të fermës. Kostot fikse janë:

Kostoja fikse totale (CFT)

Kostoja fikse mesatare (CFM)

Përderisa kostoja fikse është një vlerë që nuk ndryshon, pavarësisht nga sasia e prodhimit, kostoja fikse mesatare do të jetë vazhdimisht në rënie kur prodhimi është në rritje.

Kostot variabël që përbëhen nga ato elemente të kostos që, fermeri i ka nën kontroll deri në një çast të dhënë kohe. Dy llojet e kostove variabël janë:

Kostoja variabël totale (CVT)

Kostoja variabël mesatare

Kostoja totale (CT) e prodhimit është shuma e kostos variabël totale dhe kostos së fikse totale.

Kostoja totale mesatare (CTM) mund të llogaritet me dy mënyra:

si shumë e kostos variable mesatare dhe kostos fikse mesatare duke pjesëtuar koston totale me prodhimin fizik gjithsej.

Ligji i fitimeve në rënie është ligji natyror bazë dhe paraqitet në tri forma:

Prodhimi fizik marxhinal në rënie përcakton se kur rriten një ose më shumë faktorë të ndryshueshëm të përdorur në prodhimin e një produkti dhe të tjerët mbeten konstantë, prodhimi fizik marxhinal, për çdo njësi shtesë të faktorit ose të faktorëve të ndryshueshëm, pasi ka arritur një nivel të caktuar, fillon të bjerë.

Prodhimet fizike marxhinale në rënie ekzistojnë sepse shtesa e një faktori të ndryshueshëm, realizohet në kombinim me një ose më shumë faktorë të pandryshueshëm.

Prodhimet fizike marxhinale në rënie ekzistojnë sepse prodhimi bujqësor mbështetet në proceset biologjike të bimëve dhe kafshëve.

Fitimet ekonomike në rënie tregojnë se kur një ose më shumë faktorë të ndryshueshëm, të përdorur në prodhimin e një produkti rriten, kur faktorët e tjerë mbeten të pandryshueshëm, pasi arrihet një pikë e caktuar, fitimet ekonomike për çdo njësi shtesë të faktorit ose faktorëve të ndryshueshëm, *synojnë të bien menjëherë ose pas një faze fillestare të rritjes së tyre*. Për të përcaktuar nivelin e prodhimit që maksimizon fitimin bazohemi në dy koncepte ekonomike:

E ardhura marxhinale përcaktohet si ndryshim në të ardhura ose shtesë e të ardhurave të marra nga shitja e një njësie më shumë prodhimi.

Kostoja marxhinale përcaktohet si ndryshim në koston gjithsej ose shtesën e koston nga prodhimi i një sasi tjetër prodhimi.

Niveli i prodhimit që maksimizon fitimin arrihet në pikën ku e ardhura marxhinale është e barabartë me koston margjinale.

Aktivitete suplementare. Dy aktivitete janë suplementare nëse prodhimi i njërit mund të rritet pa ndikuar në nivelin e prodhimit tjetër. Por rritja e një prodhimi pa ndikuar në tjetrin ka një kufi. Ky kufi tregon që më pas këto dy prodhime bëhen konkures në lidhje me një faktor të kufizuar.

Aktivitete plotësuese. Dy aktivitete janë plotësuese nëse rritja e prodhimit të një aktiviteti ndikon në rritjen e aktivitetit tjetër në të njëjtën kohë. Rregullat e prodhimit marrin parasysh periudhën për të cilën do të merren vendimet, nëse do të jetë periudhë afatshkurtër apo periudhë afatgjatë.

Në periudhën afatshkurtër ka tre rregulla për marrjen e vendimeve të prodhimit:

- Çmimi i pritur i shitjes është më i madh se minimumi i koston gjithsej mesatare.
- Çmimi i pritur i shitjes është më i vogël se minimumi i koston gjithsej mesatare.
- Çmimi i pritur i shitjes është më i vogël se minimumi i koston së ndryshueshme mesatare.

Në periudhën afatgjatë për marrjen e vendimeve të prodhimit janë këto mundësi:

- Çmimi i shitjes është më i madh se kostoja gjithsej mesatare.
- Çmimi i shitjes është më i vogël se kostoja gjithsej.

Tema 3: Teknikat e buxhetimit dhe të planifikimit bujqësor

Buxheti i një aktiviteti është një organizim i të ardhurave, kostove dhe fitimit për një aktivitet të vetëm. Buxhetet e aktiviteteve përdoren për dy qëllime kryesore:

- Identifikimin e aktiviteteve më fitimprurëse.
- Për të shërbyer si burim të dhënash për llojet e tjerë të buxhetit.

Shumica e buxheteve përmbajnë seksionin e të ardhurave dhe atë të kostove. Ky i fundit ka lidhje me koston dhe është i ndarë në dy grupe: **koston variable** dhe **koston fikse**. Disa veçori kryesore të buxhetit të aktiviteteve blegtorale janë:

- Njësia e llogaritjes së buxhetit
- Periudha e hartimit të buxhetit
- Produkte shumëfishe
- Zëvendësimi i kopesë themelore
- Ushqimi dhe kullotat

- Ndërtesat dhe pajisjet blegtorale
- Traktorë dhe pajisje.

Një buxhet ekonomik do të thotë që kostoja oportune e punës, e kapitalit, e tokës dhe e drejtimit janë përfshirë si shpenzime në buxhet. Të dhënat e një buxheti të aktiviteteve mund të përdoren për të bërë disa lloje analizash që përfshijnë llogaritjen e:

Kostos së prodhimit që përdoret për të përshkruar koston mesatare të prodhimit për një njësi produkti.

Analizës kufi. Të dhënat e një buxheti të aktiviteteve mund të përdoren për të bërë disa lloje analizash.

Buxheti i pjesshëm siguron një metodë të thjeshtë dhe të qëndrueshme për të llogaritur ndryshimin e pritshëm të fitimit nga një ndryshim i propozuar në biznesin bujqësor. Vendimet më të rëndësishme ku mund të përdoret buxheti i pjesshëm janë, shtimi i një sipërmarrjeje të re; blerja e një traktori, përdorimi i një plehu ose herbicidi të ri, zgjedhja e kohës së shitjes së drithit, etj. Mbi bazën e këtyre vendimeve propozohen ndryshime ose veprime alternative për një pjesë të biznesit të fermës, që mund të marrin formën e tri lidhjeve të mëposhtme: faktor-prodhim, fakto faktor, prodhim-prodhim. Buxheti i pjesshëm është i përshtatshëm kur disa shpenzime dhe të ardhura duhet të mbahen konstante. Ka forma të ndryshme të buxhetit të pjesshëm, por të gjithë janë të përbërë nga katër elemente të ardhurat shtesë, kostot e reduktuara, kostot shtesë, të ardhurat e reduktuara. Hartimi i një plani të përgjithshëm të fermës kalon në disa hapa:

- Formulimi i qëllimeve dhe objektivave
- Inventarizimi i burimeve prodhuese
- Inventarizimi i tokës
- Inventarizimi i ndërtesave
- Inventarizimi i punës
- Inventarizimi i makinerive
- Inventarizimi i kapitalit qarkullues
- Inventarizimi i drejtimit
- Burime të tjera
- Përcaktimi i aktiviteteve dhe i koeficienteve teknike
- Përcaktimi i fitimeve bruto ose të ardhurat mbi kostot variable
- Zgjedhja e strukturës së aktiviteteve
- Përgatitja e buxhetit total ose e buxhetit të përgjithshëm të fermës

Buxheti total i fermës mund të përdoret për qëllimet e mëposhtme:

- Të përcaktojë të ardhurat e pritshme, shpenzimet dhe fitimin për një plan të dhënë;
- Të përcaktojë hyrjen dhe daljen e parave si dhe likuiditetin për një plan të dhënë;
- Të krahasojë efektet e planeve alternative mbi dobishmërinë dhe likuiditetin;
- Të përcaktojë efektet e zgjerimit ose rritjes së planit aktual;
- Të përcaktojë nevojat dhe përdorshmërinë e burimeve të tilla si të kapitalit, punës, kafshëve në rritje ose ujit për ujitje;
- Të komunikojë planin huadhënësit, pronarit, partnerit ose aksionarëve.

Buxheti total i fermës përbëhet nga:

Plani i prodhimit bujqësor që përmbledh kulturat bujqësore që parashikohen të kultivohen, prodhimin dhe destinacionin e përdorimit të tij.

Plani i prodhimit blegtoral që përbëhet nga plani i numrit të krerëve dhe plani i prodhimit.

Plani i numrit të krerëve që përcakton llojin dhe numrin e kafshëve.

Plani i prodhimit që përmbledh llojin e produkteve blegtorale dhe destinacionin e tyre.

Plani i bazës ushqimore që përdoret për të gjykuar mbi sasinë e ushqimeve që kërkohen për kafshët si dhe çfarë sasive ushqimesh do të prodhohen apo dhe blihen.

Plani i shpenzimeve për të gjykuar mbi shpenzimet vjetore.

Buxheti i të ardhurës neto të fermës tregon dobishmërinë e parashikuar për një plan të propozuar. Struktura e një buxheti të hyrjeve dhe daljeve të parasë përbëhet nga 2 pjesë **burimet** e mundshme të sigurimit të parave dhe **drejtimit** e mundshme të përdorimit të parave. Ekzistojnë 5 **burime** të mundshme të sigurimit të parave në biznesin e fermës:

- gjendja e parave në fillim të periudhës;
- të ardhurat në para nga shitja e produkteve bujqësore dhe blegtorale;
- paratë e marra nga shitja e mjeteve afatgjata
- paratë e marra jashtë biznesit.
- marrja e kredive.

Drejtimit më kryesore të përdorimit ose të daljes së parave janë:

Shpenzimet operative bujqësore ku përfshihen shpenzimet normale dhe të zakonshme për sigurimin e të ardhurave.

Blerja e mjeteve afatgjata përfshin sasinë e parave që përdoret për blerjen e një pasurie të re kapitale.

Shpenzime jashtë fermës dhe shpenzime të tjera ku përfshihen paratë që përdoren për jetesë, taksat mbi të ardhurat dhe siguriacionet që nuk kanë lidhje me fermën.

Pagesat e detyrimeve mund të përfshihen këtu në qoftë se nuk janë përfshirë në shpenzimet operative të fermës. **Diferenca midis parave të siguruar gjatë një periudhe kohe me nevojat për para gjatë të njëjtës periudhë kohe tregon për gjendjen e parave që do të jenë të lira në fund të periudhës.**

Karakteristi sezonal i shumicës së produkteve bujqësore krahasuar me kërkesën e vazhdueshme nga konsumatorët. Prodhimi bujqësor karakterizohet nga ligje biologjike, ndaj dhe ai nuk mund të konsiderohet si një model i prodhimit uniform. **Standarde dhe cilësi të ndryshme të kërkuar nga konsumatorët** kërkojnë standard dhe cilësi të ndryshme për çdo produkt bujqësor. Cilësia e një produkti të përdorur për konservim ose ruajtje frigoriferike ndryshon nga cilësia e të njëjtit produkt të shitur për konsum të freskët. **Shërbimet e shumta që kërkojnë konsumatorët, lidhur me produktin, kohën, vendin, etj.** Sa më shumë rritet kompleksiteti i shoqërisë, aq më shumë rritet shkalla dhe gjerësia e këtyre shërbimeve.

Tema 4: Drejtimi i fermës në kushtet e rrishtit dhe pasigurisë

Në një mjedis ku ekziston risku vendimet merren duke përdorur disa lloje mesataresh ose “vlera të pritura” për rendimentin, koston dhe çmimet. Burime të riskut në bujqësi janë të tri fushat e drejtimit të fermës: **prodhimi, marketingu dhe financa.** Në përputhje me këtë ekzistojnë: **Risku i prodhimit dhe risku i tregut** përbëjnë riskun e biznesit. Risku i biznesit përfshin faktorët që ndikojnë në nivelin e të ardhurës neto të fermës.

Risku financiar përfshin ndryshueshmërinë e normave të interesit, mundësinë për të gjetur hua të reja dhe ndryshueshmërinë e lëvizjes së parave, që shkaktohen nga risku i prodhimit dhe i tregut ose risku i biznesit. Probabiliteti tregon numrin e rasteve që mund të ndodhë një ngjarje e mundshme. Probabilitetet janë dy llojesh:

Probabilitetet objektive ose aktuale që llogariten mbi bazën e të dhënave reale të regjistruara nga burime të ndryshme.

Probabilitetet subjektive që përcaktohen nga informacioni i siguar nga burime të ndryshme plus përvojën dhe qëndrimet e individit. Procesi i marrjes së vendimeve me risk kalon në këto hapa:

Përcaktimi i burimeve të mundshme të riskut duke marrë parasysh llojin e vendimit që do të marrë fermeri.

Përcaktimi i ngjarjeve të mundshme të cilat ndikohen nga faktorë të tillë si: moti, sëmundjet, insektet, barërat e këqija, ushqimet e konservuara dhe pjelloria e tokës.

Përcaktimi i strategjive alternative para se të merret vendimi duhet për të gjetur alternativën më të mirë, në përputhje me qëndrimin ndaj riskut dhe nivelit të pranimit të tij.

Përcaktimi i rezultateve për çdo alternativë pas përcaktimit të alternativave.

Vlerësimi i marrëdhënieve midis riskut dhe fitimeve nisët nga disa kritere që bazohet në marrëdhëniet midis riskut dhe fitimit:

- Ngjarja me probabilitet më të madh
- Maksimizimi i vlerës së pritur
- Krahasimi i fitimeve dhe riskut
- Maksiminë
- Fitimet minimale.

Moment i rëndësishëm kur studiohet risku dhe pasiguria është përcaktimi i metodave të drejtimit ose kontrollit të riskut. Metodatat që kontrollojnë riskun e prodhimit janë:

Zgjedhja e aktiviteteve të qëndrueshme që karakterizohen nga stabiliteti në të ardhura, nga një vit në tjetrin. Zgjedhja e aktiviteteve më dobiprurëse kalon në disa hapa:

- Inventarizimi i tokës.
- Përcaktimi i kulturave bujqësore alternative.
- Përcaktimi i vazhdimësisë së kulturave.
- Marrja parasysh e kërkesave për punë dhe kapital.

Treguesi kryesor është e ardhura neto e siguar në disa vite.

Kombinimi i prodhimit e pakëson riskun e tij.

Fleksibiliteti i prodhimit tregon aftësinë për të bërë rregullime në veprimet që kryhen në fermë.

Kontratimi i mëparshëm është metoda më e përhapur për të kontrolluar riskun e tregut.

Magazinimi për shitje të mëvonshme ose shpërndarja e tregut është një metodë e rëndësishme që kontrollon dhe ul riskun e tregut.

Metodat që kontrollojnë riskun financiar. Risku ka efekte të mëdha në drejtimin financiar të biznesit. Siç e dihet, likuiditeti është aftësia e pasurisë për t'u kthyer në para. Shembuj të pasurive likuide janë pagesat qeveritare, librezat e kursimit, inventaret e produkteve bujqësore dhe blektorale dhe paratë në dispozicion të biznesit etj.

Sigurimi mund të jetë një pagesë ose një pagese ose një kosto minimale për të përballuar një humbje të madhe. Një fermer mund të bëjë sigurimin e pronës, të prodhimeve bujqësore, e jetës dhe atë shëndetësor.

Dy janë çështjet kryesore që duhen trajtuar mbi kapitalin.

Sasia e kapitalit të përdorur- Kur kapitali është i pakufizuar i vetmi problem që shtrohet është përcaktimi i sasisë së kapitalit që do të përdoret. Parimi ekonomik që përdoret në këtë rast është: prodhimi marxhinal në vlerë (Pmav) = koston marxhinale të faktorit (KMa). Kostoja marxhinale e kapitalit është e barabartë me paratë shtesë plus interesat që duhet të paguhen për përdorimin e tij. Zakonisht sasia e kapitalit të përdorur përcaktohet nga krahasimi i përqindjes margjinale të fitimit nga kapitali me normën e interesit. Parimet ekonomike sugjerojnë që kapitali do të investohet në biznese bujqësore, atëherë kur sigurohet një fitim shtesë që është i barabartë ose më i madh se norma aktuale e interesit.

Shpërndarja e kapitalit të kufizuar midis alternativave të përdorimit në një mënyrë të tillë, që *prodhimi marginal në vlerë i lekut të fundit të jetë i barabartë në të gjitha alternativat e përdorimit.*

Burimet e sigurimit të kapitalit janë:

Pasuria e vetë pronarit ose pasuria neto

Kapitali jashtë fermës.

Marrja me qira e pasurive

Kontratimi i investitorëve bujqësor

Krediti

Kreditë klasifikohen sipas:

afatit të shlyerjes në *kredi afatshkurtër* në të cilën përfshihen sasi të kredive, që do të paguheshin plotësisht brenda një viti; *kredi afatmesëm* në të cilën përfshihen ato kredi afati i shlyerjes së të cilave është më shumë se një vit, por më pak se 10 vjet; *kredi afatgjatë* në të cilën përfshihen kreditë me afat shlyerje 10 vjet ose më shumë dhe që klasifikohen si kredi afatgjatë.

qëllimit të përdorimit në *kredi për mjete afatgjatë*; *kredi për mjete të tjera*; *kredi personale.*

garancisë së përdorimit në *kredi të garantuara*; *kredi të paguarantuar.*

metodës së shlyerjes së kredive klasifikohen edhe sipas metodave që përdoren për shlyerjen e tyre në përputhje me qëllimin, llojin e garancisë (kolateralit) të përdorur dhe projektit të lëvizjes së parave në biznes.

Për shlyerjen e kredisë përdoren metodat e mëposhtme:

- *Pagesa në një moment të vetëm*
- *Pagesa e linjave të kreditit*
- *Pagesa me këste*

Shuma e kredisë që do të shlyhet (pa interesin) shpesh quhet principial.

Përdorimi i kreditit varet nga kapaciteti huamarrës i biznesit. Kapaciteti huamarrës është shuma maksimale e kredisë që mund të marrë biznesi. Diferenca midis kapacitetit huamarrës dhe shumës së marrë borxh përbën **kredinë rezervë**. Kredia rezervë është pjesa e papërdorur e kapacitetit huamarrës. Faktorët që ndikojnë në shumën e kredisë që do të merret janë:

- *Levarazhi dhe dobishmëria.*
- *Levarazhi dhe rrisku.*

Aftësia ripaguese e biznesit bujqësor. Çdo biznes duhet të sigurojë paratë e domosdoshme për të paguar shpenzimet e fermës, taksat mbi të ardhurat, shpenzimet e jetesës familjare dhe të shlyej detyrimet. Në dhënien e kredive ndikojnë një sërë faktorësh: qëllimet e kredisë, reputacioni dhe aftësitë drejtuese, gjendja ose pozita financiare, aftësia riparuese, kolaterali ose garancia.

Fermerët marrin kredi nga **bankat tregtare, kooperativat e kreditit bujqësor, individët dhe tregtarët** dhe **burime të tjera** që janë dhe institucione të tjera financiare si: Banka e Kursimeve, Kompanitë e Sigurimit të Jetës dhe institucione të tjera financiare shtetërore dhe private.

Tema 6: Sigurimi dhe përdorimi i tokës

Toka ka një sërë karakteristikash të cilat janë të listuara më poshtë:

- Toka është një burim prodhues **i përhershëm** që nuk amortizohet.
- Niveli e lëndëve ushqyese në tokë përbën **pjellorinë** e saj.

- Toka është një burim **i palëvizshëm** që do të thotë se ajo nuk mund të spostohet për t'u kombinuar me burimet e tjera prodhuese.
- Toka nuk është vetëm një **burim specifik në përgjithësi**, por edhe çdo **fermë apo parcelë** është e veçantë.
- Sasia e tokës së mundshme për bujqësi është kryesisht e fiksuar, megjithëse sasira të vogla toke mund të futen në prodhim nga pastrimi dhe drenazhimi ose mund të pakësohet nga përdorimi jobujqësor.

Ekzistenca e burimeve të ndryshëm toke në çdo fermë shpjegon faktin pse hapi i parë në planifikimin e përgjithshëm është **inventarizimi i plotë i burimit tokë, që përfshin llojet e tokës, drenazhimit, pjerrësinë dhe prodhimin**. Pa kryerjen e këtij inventari, shumica e planeve dobiprurëse nuk mund të hartohen. Planifikimi i përgjithshëm synon maksimizimin e fitimeve nga shumica e burimeve të pandryshueshme. Sasia e fiksuar e tokës në periudhën afatshkurtër, bën që puna për planifikimin, të fillojë me të. Përdorimi i tokës është i ndikuar nga ndryshimet rajonale të produktivitetit të saj.

Një fermer me fillimin e aktivitetit të tij duhet të marrë dy vendime të rëndësishme: **sa tokë duhet të ketë dhe si duhet ta sigurojë atë**. Gabimet që bëhen në këtë pikë mund të jenë me pasoja të mëdha për biznesin e fermës për shumë vite. Një biznes bujqësor me sipërfaqe tokë shumë të vogël mund të mos përdor plotësisht burimet e tjera prodhuese duke kufizuar fitimin në nivele të ulëta. Nga ana tjetër një sipërfaqe tokë e madhe mund të kërkojë marrjen hua të një sasive të madhe parash duke shkaktuar problem në lëvizjen e parave dhe në aftësinë drejtuese të fermerit. Administrimi i tokës ka të bëjë me kontrollin e tokës dhe jo pronësinë e saj. Kontrolli i tokës mund të arrihet me dy mënyra:

- Pronësia mbi tokën dhe marrja me qira e tokës.
- Pronësia mbi tokën

Përparësitë e pronësisë mbi tokën janë:

- *Siguri në përdorim dhe zotërim.*
- *Kolateral ose garanci për marrjen e një borxhi.*
- *Pavarësi dhe liri drejtimi.*
- *Masë mbrojtëse ndaj inflacionit.*
- *Rrit krenarinë e pronarit.*

Vështirësitë/mangësitë e pronësisë mbi tokën janë:

- Qarkullimi i parave.
- Fitim të ulët nga kapitali.
- Më pak kapital qarkullues.
- Kufizon madhësinë e biznesit.

Burimet më kryesore të sigurimit të tokës janë:

- Blerja e tokës
- Trashëgimnia
- Dhuratat e ndryshme.

Nëpërmjet marrjes së tokës me qira fermeri në përgjithësi do të sigurojë një fitim më të madh me një sasi të kufizuar kapitali. Përparësitë e marrjes së tokës me qira janë:

- kontrolli mbi një sipërfaqje më të madhe.
- më shumë kapital qarkullues.
- drejtim shtesë.

- madhësi më fleksibël.
- detyrime financiare më fleksibël.

Vështirësitë/mangësitë e tjera të marrjes me qira të tokës janë:

- Pasiguria.
- Investime të pakta.
- Akumulimi i ngadaltë i pasurisë.

Blerja e tokës mbështetet në ligj si çdo veprim tjetër financiar. Hapi i parë për marrjen e vendimit për të blerë tokë duhet të jetë **përcaktimi i vlerës së tokës**. Ndërsa **potenciali i të ardhurave** është një tregues i rëndësishëm për përcaktimin e vlerës së tokës. Faktorë të tjerë që ndihmojnë në përcaktimin e vlerës së tokës janë lloji i tokës, topografia dhe klima, zona ose rajoni, vendndodhja, ndërtesat dhe përmirësimet, madhësia, afërsia me tregjet, presioni urban. Ekzistojnë dy metoda bazë për të përcaktuar vlerën e tokës ose çmimit të saj:

Metoda e vlerës së tregut. Sipas kësaj metode krahasohen karakteristikat e tokës që është shitur kohët e fundit, me tokën që do të vlerësohet. Çmimi i krahasueshëm i shitjes së tokës përcaktohet mbasi rregullohen diferencat për faktorë, të tillë si: lloji i tokës, produktiviteti, madhësia, rajoni, vendndodhja, ndërtesat dhe përmirësimet, afërsia me tregjet, presioni urban.

Tre faktorë të tjerë që merren parasysh kur caktohet çmimi krahasues i shitjes janë:

- Metoda e financimit të blerjes.
- Marrëdhëniet midis palëve.
- Koha e shitjes.

Metoda e kapitalizimit të të ardhurave. Kapitalizimi i të ardhurave përdor metodat e analizës së investimeve për të vlerësuar vlerën neto aktuale të një shume të ardhurash të ardhëshme nga toka. **Ekuacioni** i llogaritjes së vlerës aktuale ose prezente është:

$$V = \frac{An}{i}$$

An - e ardhura neto mesatare vjetore;

i- përqindja zbritëse ose përqindja e kapitalizimit;

V- vlera e tokës.

Hapi i parë në metodën e kapitalizimit të të ardhurave është **përcaktimi i të ardhurave neto mesatare vjetore**. Ato përcaktohen si diferencë e të ardhurave totale që priten të sigurohen nga toka dhe shpenzimeve që kryhen për realizimin e tyre. Të ardhurat totale përcaktohen duke u bazuar në vlerësimin e prodhimit dhe çmimit të shitjes së tij. Kostoja totale e faktorëve, përcaktohet duke u bazuar në sasinë e shpenzimeve të përdorura sipas llojit të tyre dhe çmimeve të blerjes. Hapi i fundit në metodën e kapitalizimit të të ardhurave është zgjedhja e përqindjes së kapitalizimit.

Qiraja është një kontratë ligjore nëpërmjet së cilës, pronari i tokës i jep fermerit të drejtën e zotërimit dhe përdorimit të saj për një periudhë kohe të caktuar, kundrejt një pagese të përcaktuar që shpesh quhet **rentë**. Pagesa, mund të jetë **në para, në pjesë prodhimi ose një kombinim i të dyjave**. Ekzistojnë tre lloje qirash:

Qiraja në para që e ka rentën të specifikuar si pagesë në para për hektarë ose për dynym.

Qiraja me pjesë në bujqësi janë të përhapura shumë në perëndim dhe në zona të tjera ku dominojnë fermat e grurit. Këto qira përcaktojnë që pronari duhet të marrë një pjesë të caktuar të prodhimit të prodhuar.

Qiraja me pjesë në blegtori është shumë e ngjashme me atë me pjesë në bujqësi me përjashtim që të ardhurat në blegtori ndahen midis pronarit dhe fermerit qiramarrës. Qiramarrësi siguron të

gjithë punën dhe makineritë, ndërsa pronari, tokën, ndërtesat, një pjesë të bagëtive dhe shpenzimet operative.

Shumica e autorëve të cilët janë përpjekur të bëjnë vlerësimin e nivelit të fragmentarizimit, përdorin ***një mesatare të thjeshtë të numrit të ngastrave për fermë dhe një madhësi mesatare të fermës***. Këto metoda vlerësimi që shprehin anën sasiore të fragmentarizimit nuk janë të sakta sepse ato nuk marrin parasysh distancën e parcelave nga njëra-tjetra dhe nga shtëpia e fermerit.

Një tregues tjetër që mund të masë nivelin e fragmentarizimit është ***koeficienti që llogaritet duke pjestuar distancën mesatare të ngastrave me madhësinë mesatare të tyre***. Ky tregues është një vlerësues i mirë i distancës por nuk merr parasysh madhësinë e fermës dhe madhësinë e ngastrave.

Tema 7: Sigurimi dhe drejtimi i krahut të punës

Krahu i punës është ***një input i vazhdueshëm*** duke marrë parasysh shërbimin që ai siguron. Ai nuk mund të ruhet për një përdorim të mëtejshëm. ***Krahu i punës është një input i shpejtë, i pandashëm duke nënkuptuar që ai ekziston vetëm në njësi të plota e të pandashme***. Burimet e krahut të punës për fermat bujqësore janë:

- Fermerët dhe anëtarët e tjerë të familjes.
- Punëtorët e marrë me qira.

Punëtorë të rregullt konsiderohen ata që punojnë më shumë se 150 ditë në vit dhe punëtorë sezonalë konsiderohen ata që punojnë në fermë për një kohë të shkurtër. Qëllimi i drejtimit të krahut të punës nuk është maksimizimi i fitimeve nga puna, por përdorimi i të gjithë faktorëve të prodhimit për të arritur me efektivitet objektivat e fermerit. Lidhur me gjendjen dhe përdorimin e krahut të punës, ekzistojnë tre situata në fermat bujqësore:

- Krahu i punës i përhershëm ose fiks
- Krahu i punës variable
- Krahu i punës i kufizuar

Vlera e prodhimit bujqësor për person.

$$\text{Vl. Prodh. Bujq. për Person} = \frac{\text{Vl. totale e produkteve të prodhuara}}{\text{Nr. e personave që punojnë në një vit}}$$

Ky tregues i efektivitetit të do të influencohet nga madhësia e biznesit, lloji i aktivitetit, makineritë dhe pajisjet e tjera që kursejnë krahun e punës dhe që janë përdorur në fermë.

Kostoja e punës për ha tokë të punueshme.

$$\text{Kostoja e punës/ha} = \frac{\text{Kostoja totale e punës}}{\text{Numri i hektarëve të punuar}}$$

Njësi pune për person.

$$\text{Njësitë e punës për person} = \frac{\text{Njësitë totale të punës të nevojshme}}{\text{Numri i personave për një vit}}$$

Efektiviteti i punës mund të përmirësohet duke rritur sasinë e kapitalit të investuar për punëtor nëpërmjet përdorimit të makinerive me kapacitet më të madh dhe formave të tjera të mekanizimit. Përqindja marginale e zëvendësimit dhe çmimet e inputit përcaktojnë strukturën e duhur. Buxheti i pjesshëm mund të jetë i dobishëm për të kontrolluar dobishmërinë e një kapitali të propozuar për zëvendësimin e punës. Marrëdhëniet e mira njerëzore mund të jenë faktori më i rëndësishëm në menaxhimin e krahut të punës të marrë me pagesë. Kjo përfshin gjëra të tilla si: qëndrimi miqësor, besueshmëria, respekti reciprok dhe dëshira për të dëgjuar sugjerimet dhe ankesat e të punësuarit.

Tema 8: Sigurimi dhe përdorimi i makinerive bujqësore

Traktorët dhe makineritë e tjera bujqësore përfaqësojnë një investim me përmasa të mëdha në një fermë bujqësore komerciale. Kostot mund të kontrollohen nëpërmjet 4 metodave të përgjithshme:

- Shmangia e investimeve të panevojshme për makineri për të pakësuar kostot fikse.
- Kontrolli i kostove variabël ose operative.
- Rritja e koeficientit të shfrytëzimit të traktorëve dhe makinerive për të pakësuar kostot fikse për njësi prodhimi.
- Zgjedhja e alternativës më të dobishme të zotërimit dhe përdorimit të traktorëve dhe makinerive.

Një fermer duhet të jetë në gjendje të llogarisë kostot fikse dhe variabël të një makinerie dhe të kuptojë se si lidhen kostot me përdorimin e makinerisë. Kostot fikse fillojnë me blerjen e një makinerie dhe vazhdojnë për aq kohë sa makineria është pronë e fermerit.

Amortizimi është një tregues llogaritës që lidhet me veprimtaritë investuese të biznesit dhe mund të shihet si i tillë nga dy këndvështrime:

- Amortizimi është një shpenzim jo në para që përfaqëson **një humbje të vlerës së një mjeti afatgjatë** për shkak të përdorimit në biznes, për të krijuar të ardhura.
- Amortizimi shërben **për të shpërndarë vlerën fillestare** gjatë gjithë jetës ekonomike.

Shuma e amortizimit që i përket një mjeti, është e barabartë me vlerën e humbur gjatë gjithë kohës së përdorimit.

Shpenzimet për interesat llogariten duke u mbështetur në sasinë mesatare të kapitalit të investuar për makineri dhe normën e interesit.

Taksat dhe siguracionet për makineritë llogaritet duke u mbështetur në ligje dhe norma të përcaktuara.

Ruajtja ose strehimi element i kostove fikse të makinerive mund të jenë dhe kostoja për ruajtjen ose strehimin e makinerive në ndërtesa të posaçme.

Pagesat e qirasë do të përfshihen në kostot e pandryshueshme ose kostot e pronësisë.

Në grupin e kostove variable bëjnë pjesë:

Kostot e mirëmbajtjes-janë shpenzime të detyrueshme për çdo vit në mënyrë që mjetet afatëgjate të jenë në gjendje të mirë pune.

Kostot operative të fermës konsiderohen të gjitha paratë që kemi nxjerrë për realizimin e të ardhurave dhe mbajtjen e biznesit.

Kostot e punës janë kostot direkte për pagesën e secilit punonjës të fermës të përfshirë në krijimin e produkteve për shitje. Ekzistojnë dy burime të rëndësishme pune që nevojitet për

drejtimin e makinerive bujqësore në fermë: *puna e pronarit të fermës ose e pjestarëve të familjes së tij dhe puna me qira.*

Marrja me qira e makinerive është një alternativë më e preferueshme për sigurimin e tyre, kur sasia e kapitalit është shumë e kufizuar, dhe përqindja e interesit për kapitalin e marrë hua është e lartë. Zakonisht, kohëzgjatja e marrëveshjeve të qirasë mund të jetë pak ditë ose një sezon prodhimi. Marrja me qira e makinerive mund të jetë në dy forma:

- Marrja me qira e makinerive për disa ditë ose për një sezon prodhimi dhe përdorimi i tyre nga qiramarrësi.
- Marrja me qira, për një ose disa ditë, për kryrejen e një ose disa proceseve të punës kundrejt një pagese ose tarife të caktuar dhe përdorimi i makinerisë nga pronari i saj.

Ka disa parime ekonomike që përdoren për marrjen e vendimeve në lidhje me makineritë bujqësore. Ato janë:

- parimi i zëvendësimit të faktorëve.
- koncepti i kostos oportune.
- dallimi midis kostove fikse dhe kostove variabël.

Objektivi kryesor gjatë zgjedhjes së makinerive është blerja e makinerisë që realizon të gjitha kërkesat **brenda një kohe të caktuar dhe me kosto totale minimale.**

Zgjedhja e një makinerie bujqësore përfshin dy momente të rëndësishme: **kapaciteti i makinerive dhe shkallën e përdorimit ose shfrytëzimit.**

Tema 9: Madhësia e fermës dhe rritja e saj

Procesi i gjetjes së madhësive optimale të fermës quhet rritje e saj. Për shkak të një faktori të kufizuar, siç është **toka**, prodhimi në afatin e shkurtër mund të rritet vetëm nga **intensifikimi i prodhimit.**

Dallohen tri lloje kostosh në lidhje me madhësinë e fermës në afatin e gjatë:

- Kosto kostante
- Kosto në rënie
- Kosto në rritje

Kostot në rënie tregojnë **fitime të shkallës në rritje**, ndërsa **kostot në rritje** tregojnë **fitime të shkallës në rënie**. Këto marrëdhënie tregohen në figurën e mëposhtme, duke përdorur kurbën e kostos mesatare për njësi prodhimi parë në këndvështrimin afatgjatë.

Kostot në rënie tregojnë **ekonomizim** të madhësisë, ndërsa **kostot në rritje** tregojnë **jo ekonomizimin** e saj. *Fermerët synojnë të rrisin madhësinë e bizneseve të tyre deri në momentin ku kostot mesatare totale janë në rënie dhe fitimi për njësi të prodhimit është në rritje, për një nivel të dhënë të çmimeve të produkteve.*

Faktorët që ndikojnë në **ekonomizim** të madhësisë së fermës janë:

- Shpërndarja në më shumë njësi prodhimi e kostove fikse me rritjen e madhësisë së fermës.
- Rritja e efektivitetit të përdorimit të punës, makinerive dhe ndërtesave me rritjen e madhësisë së fermës.
- Përqëndrimi në një sipërmarrje të veçantë dhe zgjerimi i saj mund ta bëjë me efektive madhësinë e fermës.

Faktorët që ndikojnë në **joekonomizim të madhësisë** janë:

- Në qoftë se **prodhimi rritet vazhdimisht**, ai do të arrijë në një pikë të tillë **ku disa faktorë do të jenë të kufizuar**.
- **Prodhimi bujqësor realizohet nga organizma të gjalla** me aftësi të kufizuara biologjike.
- Edhe kur të gjithë **faktorët e material të prodhimit: toka, puna dhe kapitali** disponohen në sasi të mjaftueshme, **faktori drejtim** bëhet i kufizuar.

Rritja e madhësisë së fermës bujqësore mund të përcaktohet si ndryshim në sipërfaqen e tokës; vlerën e prodhimit total; investimet kapitale totale.

Domosdoshmëria e rritjes së madhësisë së fermave bujqësore kushtëzohet nga disa faktorë:

- Shfrytëzimi i efekteve të ekonomisë së shkallës ose gjetjes së madhësisë optimale të fermës.
- Sigurimi i një të ardhurë neto që është e kënaqshme për mbajtjen e familjes fermere.
- Rritja e kapacitetit të traktorëve, makinerive dhe pajisjeve të tjera prodhuese.
- Niveli i lartë i aftësive drejtuese.

Rritja e madhësisë së fermës bujqësore duhet të plotësojë disa kushte:

- Rezerva në aftësinë drejtuese të biznesit të fermës.
- Dobishmëria e biznesit..
- Madhësia fillestare minimale.
- Burimet e papërdorura.
- Burimet e përshtatshme.

Sipas llojit, fermat janë fermat kapitaliste dhe fermat familjare. Tërësia e fermave familjare, sipas mënyrës së financimit të rritjes:

- Ferma që janë në gjendje të financojnë një zhvillim të tillë që t'i lejojnë ato të synojnë drejt strukturës që do të rezultojë optimale.
- Ferma që edhe pse nuk janë në gjendje të përmirësojnë më tej pozicionin e tyre të efektivitetit afatgjatë, mund të realizojnë një përqindje shitjeje të tillë që ju lejon atyre të ruajnë një nivel efektiviteti të kënaqshëm dhe të mjaftueshëm për të mbijetuar.
- Fermat që nuk investojnë ose që realizojnë një ritëm rritjeje më të ulët se ai i domosdoshëm për të garantuar edhe mbijetesën në të ardhmen.

Për të qenë i suksesshëm fermerit i nevojitet një strategji e planifikuar mirë për të arritur rritjen e fermës.

Planifikimi bën dallimin midis rritjes së suksesshme dhe rritjes jo të suksesshme. Disa probleme që merren në konsideratë dhe përfshihen në procesin e planifikimi të rritjes së fermave janë:

- Përmirësimi i aftësive drejtuese.
- Sigurimi i kapitalit të nevojshëm për rritjen e fermës.

Katër janë burimet shtesë të kapitalit ku secili ka epërsi dhe të meta në vetvete:

- Vlera neto e pronarit
- Kapitali i marrë borxh ose me kredi
- Pasuritë e jashtme
- Marrja me qira

Biznesi i fermës është vazhdimisht i ekspozuar ndaj risqeve. Një biznes i rritur që është zgjeruar vetëm me kredi ose hua shtesë është i ekspozuar më shumë ndaj riskut financiar. Përqindja e rritjes së madhësisë së fermës shpesh e ekspozon biznesin e saj më shumë ndaj riskut. Riskun mund ta kufizojë sasia e kapitalit debitor të nevojshëm për të financuar rritjen.